MARIA ŞTEFĂNESCU

„LUMILE POSIBILE" ALE FICŢIUNII ŞI LIMITELE INTERDISCIPLINARITĂŢII

Dezvoltat iniţial în contextul mai amplu al metafizicii leibniziene, conceptul de „lume posibilă" este redefinit, într-o formă riguros tehnică, de către S. Kripke (1959) şi introdus ca un element-cheie în interpretarea sistemelor de logică modală. Interesul cu care un număr de teoreticieni literari (între care T. Pavel, U. Eco, D. Maître, M. L. Ryan, R. Ronen şi L. Doležel) au preluat conceptul logic de „lume posibilă" s-a datorat, într-o primă etapă, dorinţei de a contracara „moratoriul asupra subiectelor reprezentaţionale" (Pavel 1989/1992, p. 9) impus de lingvistica structuralistă şi a condus, în dezvoltările ulterioare ale teoriei, înspre elaborarea unei semantici a ficţiunii ce urmăreşte să acomodeze *dimensiunea referenţială* a textului literar. În procesul de 'transfer' dinspre logica modală înspre teoria literaturii, conceptul de „lume posibilă" – deşi preluat într-o manieră flexibilă de către teoreticienii literari ai domeniului şi dovedindu-şi relevanţa în înţelegerea şi analiza textelor ficţionale – atrage însă după sine şi o parte dintre consecinţele mai puţin dezirabile ale împrumuturilor interdisciplinare: semantica literară a lumilor posibile este constrânsă să se confrunte cu probleme teoretice (lumile posibile 'imposibile' ale literaturii, (in)completitudinea lumilor ficţionale, privilegierea lumii reale ca 'lume-reper' etc.) care sunt, la rândul lor, 'moştenite' din disciplina-sursă.

'Lumile posibile' ale ficţiunii. Definiţii[1]

Într-un articol de pionierat[2] (1977), Lucia Vaina analizează posibilităţile de extrapolare la domeniul textului narativ a conceptului logic de 'lume posibilă'. Demersul, urmărind explicit elaborarea unei semantici narative *extensionale*, este motivat de convingerea că tabloul sinoptic al lumilor posibile textuale, odată elaborat, constituie un model teoretic cu un grad suficient de mare de generalitate pentru a putea fi aplicat oricărui text şi al cărui avantaj[3] constă în aceea că se lasă

---

[1] Fragmente ale acestui studiu au fost incluse într-o prezentare susţinută în 2005 la Universitatea din Cracovia şi publicată ulterior, sub titlul *The 'Possible Worlds' of Literature and the Semantics of Fiction,* în Zygmunt Mazur şi Teresa Bela (eds.), *Language and Identity: English and American Studies in the Age of Globalization,* vol. I. *Literature,* Krakow, Jagiellonian University Press, 2006, p. 584-596.

[2] Devansat, totuşi, de Pavel 1975, probabil prima încercare, în ordine cronologică, de a „aplica" semantica lumilor posibile la analiza textului literar.

[3] Avantaj neconfirmat însă în corpul articolului, care se menţine la nivel teoretic, neoferind ilustrări concrete cu privire la aplicabilitatea aparatului conceptual propus.

mai bine supus investigaţiei teoretice decât textul însuşi („on peut maîtriser du point de vue théorique chaque partie constituante du modèle" (Vaina 1977, p. 11)).

Preluând conceptul de 'lume posibilă' în accepţia logică propusă de R. Chisholm (1967) (pentru care o lume posibilă, maximală şi completă, este alcătuită nu din stări de fapt, ci din propoziţiile care le descriu), L. Vaina defineşte „le monde textualisé $\underline{w}T\underline{e}$, comme un ensemble ordonné $\{\underline{w_1}T\underline{e}, \underline{w_2}T\underline{e}, \ldots, \underline{w_n}T\underline{e}\}$, où w:Te, i€[1,n] sont des ensembles finis et ordonnés des propositions (atomiques) du texte qui satisfont au calcul propositionnel (qui prennent la valeur vrai ou faux)" (Vaina 1977, p. 4).

Se obţine astfel, însă, doar o primă definiţie, care nu epuizează posibilităţile explorării teoretice din perspectiva semanticii modale. Odată ce textul este reprezentat printr-o 'lume textuală', se urmăreşte descrierea entităţilor care constituie „the furniture of the world" şi a proprietăţilor lor, cu consecinţa că „on en obtien une autre définition des „mondes possibles" [...]

(1) Une famille $\underline{X_1}$, $\underline{X_2}$, ..., $\underline{X_n}$ d'individus actuels, c'est-à-dire d'individus réels, existant dans le monde textualisé.

(2) Une famille A, B, C... de propriétés caractérisant ces individus" (*ibidem*, p. 5).

Întrucât, argumentează L. Vaina, esenţială pentru orice naraţiune este ideea de 'schimbare', fiecare lume posibilă textuală solicită, de asemenea, definirea din perspectiva unui „cours possibile d'événements" pe care îl ilustrează. Este introdusă, în acest mod, noţiunea de „timp narativ", care permite descrierea lumilor povestirii ca secvenţe ordonate temporal de lumi posibile corespunzând, fiecare, unui moment anume din desfăşurarea intrigii. Mai mult, de vreme ce nu toate intervenţiile agenţilor care populează o lume determină modificări efective în starea de lucruri descrisă de aceasta, este necesară recunoaşterea contribuţiei indirecte la firul povestirii, adusă de lumile posibile epistemice, axiologice sau deontice care rezultă din atitudinile propoziţionale ale agenţilor narativi.

Urmărind o aproximare a conceptului de 'lume posibilă' din perspectiva exigenţelor unei „semiotic analysis of pragmatic processes in generating and interpreting texts" (Eco 1979, p. 219), U. Eco urmează, într-o primă etapă, traseul teoretic parcurs de L. Vaina, dar reunifică într-o definiţie 'globală' cele trei aspecte din unghiul cărora fuseseră analizate lumile textuale:

„(i) a possible world is a *possible state of affairs* expressed by a set of relevant propositions where for every proposition either p or ~p;

(ii) as such it outlines a set of possible *individuals* along with their *properties*;

(iii) since some of these properties or predicates are actions, a possible world is also a *possible course of events*;

(iv) since this course of events is not actual, it must depend on the *propositional attitudes* of somebody; in other words, possible worlds are worlds imagined, believed, wished, and so on" (*ibidem*).

În pofida intenției de a menține un grad cât mai mare de fidelitate față de accepția originală a conceptului de 'lume posibilă', Eco este constrâns să admită că, în privințe esențiale, definiția logică şi cea 'literară' nu coincid[4]. Din punctul de vedere al unei teorii a textului literar, lumile posibile abstracte sau, eventual, populate minimal sunt inoperante, fiind necesară, dimpotrivă, acomodarea conceptului de „*overfurnished* […] 'pregnant' worlds" (*ibidem*, p. 218). Pe de altă parte, deşi (potențial extrem de) dense în conținut, lumile posibile ficționale sunt incomplete şi parazitează realul, „because, if alternative properties are not spelled out, we take for granted the properties holding in the real world" (Eco 1989, p. 352).

Motivat de intenția de a oferi o teorie a lecturii din perspectiva reconstrucției şi înțelegerii lumilor ficționale, D. Maître (1983) evită programatic atât disputele în jurul definiției logice a lumilor posibile, cât şi confruntarea cu dificultățile legate de transferul interdisciplinar. Într-o accepție 'nontehnică', „a fictional world, one which is posited in a fictional work, is […] seen as a totality, a coherent whole: it satisfies certain *coherence* criteria, as does the actual world, and in our attempts to understand it we employ certain plausibility criteria […]. And we judge what is likely to be the case of that world on the basis of what, so far, has given coherence to that world" (Maître 1983, p. 29-30).

În mod evident, definiția nu este imună la pericolul circularității şi, pentru a-l evita *in extremis*, D. Maître recurge la înțelegerea noțiunii de 'coerență a lumii ficționale' în termenii gradului de compatibilitate cu coerența lumii reale, a cărei garanție independentă sunt considerate a fi relațiile de tip cauză–efect care stau la baza legilor fizicii. Dar, în acest mod, este introdusă, în chiar definiția lumii ficționale, referirea la lumea actuală ca element-reper, consecință evident indezirabilă şi pe care Maître încearcă să o atenueze, precizând că „it is a mistake always to attempt to understand a work of fiction according to the coherence criteria of the actual world" (Maître 1983, p. 15), întrucât „the precise nature of the relationship between the coherence criteria of the fictional world and those of the actual world will depend on the *genre* of fiction in question" (*ibidem*, p. 14). Câtă vreme însă una dintre premisele studiului este că „the reader's natural tendency is to try to understand a fictional world in terms of the actual world" (*ibidem*, p. 17), remarca imediat următoare, cu privire la faptul că orice operă literară pune în discuție şi contrazice într-o anumită măsură această tendință, nu reuşeşte să modifice semnificativ orientarea înspre *privilegierea implicită a lumii empirice*. Faptul devine evident în paragrafele consacrate lumilor posibile 'imposibile', în care Maître pledează pentru recuperarea inteligibilității *prin selectarea pasajelor coerente şi ignorarea deliberată a celor contradictorii*: „The model in our case is the actual world. Thus the reader focuses attention on those features which

---

[4] De altfel, în 1989 Eco afirmă tranşant că semantica lumilor posibile şi teoria lumilor posibile ficționale sunt „*two different theories* with some point and some root in common" (p. 347 – s.m., M.Ş.).

resemble the actual world; he interprets talking animals in terms of human beings of a strange form (but ignoring the implications of the possession of such form) engaging in various adventures which themselves resemble those of the actual world. He will concentrate on the 'normality' of Cinderella, the Ugly Sisters, the Prince and the Ball without thinking too hard about how on earth a pumpkin could turn into a coach; or again he ponders on the lot of a man with the *body* of an insect without thinking too hard about the incoherence of an insect with the *consciousness* of a man. If the reader *were* to think through the implications of the impossibilities he would be likely to reject such worlds as nonsensical" (Maître 1983, p. 72).

Rămâne ca lectura de tipul celei anticipate de D. Maître să răspundă obiecției, ce pare inevitabilă, a *inadecvării la text*, şi este posibil ca o astfel de critică să fie formulată din perspectiva – de sens absolut opus – a unui cititor exersat în cultivarea lumilor metaforice leviniene. Fără a se revendica de la tradiția semanticii lumilor posibile (care îi apare nepotrivită pentru fenomenul pe care urmăreşte să îl explice, atât în varianta pe care o numeşte 'experimentală', cât şi în aceea, formală, elaborată de J. Hintikka pentru analiza atitudinilor propoziționale (Levin 1988, p. 60)), şi în opoziție declarată cu ceea ce apreciază a fi premisa implicită în procedurile curente de interpretare a metaforei[5], S. R. Levin propune conceptul de '*lume metaforică*' pentru a da seama de specificul ireductibil al construcției de sens în poezia romantică. Încredințat că principiul expresibilității are o valabilitate limitată (*nu* tot ceea ce poate fi gândit/intuit poate fi exprimat în limbaj), S. R. Levin argumentează că singura modalitate de a recupera plenitudinea semantică a metaforei din poezia romantică este de a o interpreta *literal* şi de a concepe mental o lume, 'deviantă' din perspectiva celei actuale, care îi corespunde fidel. Într-o astfel de abordare, susținută de convingerea că „it is only by taking his metaphors literally that we stand a chance of approaching to an understanding of the thoughts and emotions that the poet is striving to communicate" (Levin 1988, p. 3), nu limbajul este perceput ca metaforic, ci lumea însăşi, care devine un construct mental complet autonom, menit să ofere spațiu de desfăşurare creativității radicale.

Sugerată deja în titlul cărții din 1989, disocierea, pe care T. Pavel o propune între lumile ficționale şi cele care, într-unul dintre sensurile în uz în semantica formală, sunt definite ca 'posibile', este fundamentată pe teza că toleranța literaturii față de contradicțiile logice împiedică asimilarea lumilor ficționale cu cele riguros şi 'tehnic' posibile. Argumentul nu trebuie interpretat însă, precizează Pavel, ca implicând totodată respingerea conceptului de 'lume': deşi „semantica modală a lui Kripke oferă ceea ce s-ar putea numi un model *distant* pentru teoria ficțiunii […], noțiunea de lume ca metaforă ontologică pentru ficțiune rămâne prea atrăgătoare pentru ca să putem renunța la ea" (Pavel 1989/1992, p. 81).

[5] „It is assumed that our conception of what the world is like is fixed – a given – and that whenever an expression contradicts or is inconsistent with that conception it is the expression that must be modified, into a form that consists with our conception of the world" (Levin 1988, p. 1-2).

Cu intenția de „a relaxa şi clarifica această noțiune fundamentală" (*ibidem*) şi de a stabili criterii pertinente pentru definirea lumilor ficționale, Pavel explorează potențialul explicativ pentru teoria literară al actualismului modal în versiunea elaborată de A. Plantinga. Este vorba însă de o lectură liberă a lui A. Plantinga, în care T. Pavel preia ipoteza binomului lume – carte-despre-lume, dar susține (ignorând rezervele formulate tranşant în *The Nature of Necessity* (Plantinga, 1974, p. 159) cu privire la validitatea teoretică a extrapolării conceptului de 'lume' la domeniul literaturii) că universurile, definite (kripkean) drept constelații de lumi în jurul unei baze, împreună cu Magna Opera care le descriu, „oferă […] modele interne *atât pentru realitate cât şi pentru ficțiune*" (*ibidem*, p. 88; s.m. – M.Ş.). În forma cea mai simplă, un astfel de model constă într-o structură plată compusă dintr-un univers alcătuit din lumea-centru a sistemului şi o singură constelație de posibilități. Cel mai adesea însă, modelele tind să fie mai complicate, ilustrând structuri complexe în care două sau mai multe universuri fuzionează şi fac astfel posibilă stabilirea unor relații de corespondență detaliată între componentele lor. Preluând o distincție terminologică introdusă de G. Evans, T. Pavel disociază între structurile (duale) *esențial conservatoare*, în care se stabilesc raporturi de corespondență biunivocă [strictă] între elementele a două universuri, şi structurile *esențial creatoare* (pe care le numeşte „proeminente") „în care universul primar nu intră în izomorfism cu universul secundar, dat fiind că cel de-al doilea univers conține entități şi stări de lucruri care nu au corespondent în primul" (*ibidem*, p. 93). Prin definirea lor ca lumi proeminente (*salient worlds*), organizate pe două niveluri şi întreținând corespondențe de tip alegoric[6] între ontologia primară şi cea secundară, lumilor ficționale li se identifică genul proxim. Întrucât însă, argumentează T. Pavel, sub incidența aceluiaşi gen cad, în totalitatea lor, lumile sacre, diferența specifică a ficțiunii urmează a fi dedusă din 'forța' inferioară a universului secundar: „activitățile ficționale reprezintă o formă mai slabă de structură duală" (*ibidem*, p. 99) prin aceea că, spre deosebire de lumile sacre, nu pot conferi realitate ontologică plenară domeniului imaginar.

Fără a ignora statutul uneori contestat şi, din punctul de vedere al criticilor conceptului, încă insuficient clarificat, al lumilor posibile în semantica modală, M. L. Ryan (1992) pledează pentru oportunitatea unui împrumut interdisciplinar, invocând tocmai împrejurarea că, de vreme ce nici în domeniul-sursă nu există un consens asupra definiției adecvate, „the adaptation of the concept of possible worlds to the imaginary worlds created by literature *is not necessarily a metaphorical distortion* but a potential vindication of the model" (Ryan 1992, p. 530; s.m. – M.Ş). Într-o primă aproximare, M.-L. Ryan propune, urmându-l pe

[6] După cum observă însă deja P. Cornea în prefața la traducerea românească a *Lumilor ficționale*, lectura alegorică nu poate fi practicată în cazul *oricărui* text literar. (Contra)exemplul la care apelează criticul este cel al prozei de descendență rimbaldiană, în care „ontologia secundară încalcă în mod tranşant legile plauzibilității", cu consecința că „alegorizarea devine reductivă, întrucât caută raționalizări şi explicații circumstanțiale" (Cornea 1992, p. XI-XII)

T. Pavel, „the assimilation of fictional worlds to the non-actualized possible worlds of an M-system" (*ibidem*, p. 531). O analiză contrastivă a avantajelor pentru teoria literară a lumilor posibile aduse de realismul modal al lui Lewis (1968/1979) şi, respectiv, conceptualismul lui N. Rescher îi oferă lui M.-L. Ryan posibilitatea de a deschide o dublă perspectivă, 'externă' şi 'internă', asupra lumilor ficţionale: din punctul de vedere al observaţiei obiective, o lume ficţională este un construct mental, un *ens rationis* (Rescher 1975); din perspectiva cititorului de literatură[7] însă, afirmă Ryan, teoria indexicală a lui D. Lewis deţine avantajul explicativ, întrucât justifică sentimentul că „once we become immersed in a fiction, the characters become real for us, and the world they live in momentarily takes the place of the actual world" (Ryan 1991, p. 21).

Particularizând la domeniul literaturii conceptul kripkean de „structură-model", M. L. Ryan propune termenul de „univers textual" pentru a descrie 'realitatea' referenţială generată de o operă de ficţiune şi precizează că „what I have so far called «fictional world» can now be paraphrased as the actual world of the textual universe projected by the fictional text" (Ryan 1991, p. 23). În ce mod este reconstituită lumea ficţională în procesul lecturii se poate deduce, sugerează M.-L. Ryan, pornind de la metoda elaborată de D. Lewis (1978/1983) pentru analiza contrafactualilor şi a aserţiunilor ficţionale. Recomandarea lui Lewis de a se menţine gradul maxim posibil de similitudine faţă de lumea actuală devine, în formularea lui M.-L. Ryan, „principiul distanţării minime", care stipulează că „we reconstrue the central world of a textual universe in the same way as we reconstrue the alternate possible worlds of nonfactual statements: as conforming as far as possible to our representation of AW. We will project upon these worlds everything we know about reality and we will make only the adjustments dictated by the text" (*ibidem*, p. 51).

Anticipând obiecţiile cu privire la caracterul excesiv constrângător şi, prin urmare, inadecvat pentru analiza literară a unui principiu care privilegiază lumea reală ca lume-reper în construcţia celor ficţionale, M.-L. Ryan aduce câteva clarificări menite să nuanţeze implicaţiile argumentului iniţial. Principiul distanţării minime trebuie interpretat, se sugerează, în sensul că o lume textuală nu poate fi creată *ex nihilo*, ci presupune un cadru de referinţă care, deşi adeseori reprezentat de lumea reală, poate fi în egală măsură, în cazul trimiterilor intertextuale, un alt univers narativ. De asemenea, în reconstrucţia lumilor ficţionale intervin în mod hotărâtor familiaritatea cu convenţiile literaturii şi cunoaşterea unor cadre culturale istoric determinate, care permit identificarea corectă a elementelor compatibile cu un anumit gen literar şi deci previzibile în 'compoziţia' lumilor ficţionale care îl

[7] M.-L. Ryan pare să trimită la ceea ce, în teoria lecturii, este cunoscut drept „cititor naiv/neavizat", care preferă participarea emoţională nemijlocită distanţării critice şi atitudinii de contemplare estetică a textului; doar aşa se explică afirmaţia că „the pleasure of the text depends on the reader's willingness to bracket out objective knowledge and surrender to illusion" (Ryan 1998, p. 143).

ilustrează (*ibidem*, p. 55). Rămâne, totuşi, întrebarea „[d]o we do justice to the resources of human imagination by pressing the variety of fictional universes into the same ontological mold? (*ibidem*, p. 57). Răspunsul pe care îl oferă Ryan îmbracă forma unei concesii de ultimă instanță: deşi „every text is placed under the authority of the principle of minimal departure, […] it is textually feasible to challenge this authority by either frustrating or subverting the principle” (*ibidem*).

O modificare sensibilă a poziției teoretice a lui M.-L. Ryan poate fi observată în articolul publicat în 1998, în care perspectiva de abordare a conceptului de „lume ficțională” devine pronunțat intuitivă şi psihologizantă. În mod semnificativ, M.-L. Ryan vorbeşte despre *metafora* „lumii textuale” (Ryan 1998, p. 137) – în contrast cu aceea a „textului ca joc” –, părând a renunța la convingerea, exprimată într-un studiu anterior[8], că aspirația teoriei literare spre o definiție mai riguros tehnică este justificată. Accentul cade acum, dimpotrivă, pe *experiența subiectivă* a cititorului de literatură, care răspunde invitației textului de a-şi imagina o lume „as a physical, autonomous reality furnished with palpable objects and populated by flesh-and-blood individuals” (*ibidem*, p. 139) şi îşi asumă metafora „textului ca lume”, cu scopul de a-şi legitima presupusa dorință de a percepe textul literar „as a welcoming space and habitable environment […] being transported to the scene of the narrated events, and achieving intimacy with its inhabitants” (*ibidem*, p. 138).

În studiul, probabil, cel mai clar conceput ca o dezvoltare a cadrului teoretic originar al semanticii lumilor posibile, *The Nature of Fiction*, G. Currie tranşează problema distincției terminologice între „lume posibilă” şi „lume ficțională” în favoarea neechivocă a primului concept. În timp ce, susține G. Currie, lumile posibile pot fi definite ca „alternative possibilities, ‘ways things might have been’ ” (Currie 1990, p. 53) şi descrise cu un grad rezonabil de precizie, „the idea of ‘fictional worlds’ or ‘worlds of the story’ has the appeal of certain vague and conforting metaphors that disguise the gaps in our theorizing” (*ibidem*, p. 54). Nefiind consistente şi nici determinate cu privire la adevărul asertiunilor pe care le ilustrează, lumile ficționale nu pot fi asimilate cu lumile posibile[9]. Mai mult, întrucât fiecărei lumi ficționale îi corespunde o poveste ficțională, rațiuni de economie ontologică motivează decizia de a restrânge aria interesului teoretic la lumi posibile şi povestiri ficționale (*ibidem*, p. 56).

Pornind de la premisa că apropierea de către teoreticienii literari a conceptului de „lume posibilă” exemplifică un caz tipic de împrumut interdisciplinar în care transferul terminologic implică o substanțială modificare semantică a termenului-cheie, R. Ronen argumentează că, deşi „a ‘possible world’ can only be considered a metaphor for fictional existence” (Ronen 1996, p. 27), utilitatea conceptului justifică totuşi eforturile de a elabora o definiție a lumilor

[8] Ryan 1992, p. 330.

[9] Pentru o poziție similară, a se vedea Şt. Oltean: spre deosebire de lumile posibile, „lumile ficționale sunt insuficient de operante pentru specificarea adevărului în discursul ficțional” (Oltean 2003, p. 146).

posibile ale literaturii. În versiunea propusă de R. Ronen însăşi, „a fictional world is […] composed of sets of *entities* (characters, objects, places) and of networks of relations that can be described as *organizing principles*: spatio-temporal relations, event and action sequences. Worlds, whether fictional, possible or actual, are hence distinguishable from one another. Yet the fictional world is constructed as a world having its own distinct ontological position, and as a world presenting a self-sufficient system of structures and relations" (Ronen 1994, p. 8).

Contrastul implicit în finalul definiției se stabileşte între, pe de o parte, lumile ficționale descrise ca sisteme modale autonome şi, pe de altă parte, lumile posibile care, din perspectiva *actualistă* pe care R. Ronen o are în vedere, probabil, fără a o menționa explicit, se organizează după o logică a ramificației (Ronen 1994, p. 8), iradiind ca posibilități nerealizate ale lumii actuale. Întrucât însă, „fictional facts do not relate *what could have or could not have occurred in actuality, but rather, what did occur and what could have occurred in fiction*" (*ibidem*, p. 9), lumile ficționale trebuie privite ca alcătuind structuri modale independente, bazate pe o logică a paralelismului care le garantează autonomia în raport cu lumea actuală. Şi aceasta nu doar întrucât, precizează R. Ronen, ar fi contraintuitiv să se susțină că lumile ficționale reprezintă stări neactualizate (dar actualizabile) ale lumii reale, ci pentru că, *în principiu*, „facts of the actual world have no a priori ontological privilege over facts of the fictional world. The fictional world system is an independent system whatever the type of fiction constructed and the extent of its drawing on our knowledge of the actual world. Since fictional worlds are autonomous, they are not more or less fictional according to degrees of affinity between fiction and reality: facts of the actual world are not constant reference points for the facts of fiction (*ibidem*, p. 12).

Avantajul abandonării concepției metafizice leibniziene asupra lumilor posibile constă – argumentează L. Doležel (1998) într-un studiu fundamental pentru teoria literară care se revendică de la semantica modală – în faptul că, odată redefinite drept constructe ale minții umane, lumile posibile pot fi caracterizate în mod diferit, în funcție de scopurile cognitive ale domeniilor diverse ale cunoaşterii. Astfel, semantica logică dezvoltă conceptul cu intenția de a suplini absența unor modele interpretative pentru structuri ‘problematice' ale limbilor naturale (contrafactuali, construcții modale şi intensionale etc.), filosofia, istoria, ştiința şi religia îl utilizează în accepții proprii, iar teoria literară îl preia pentru a caracteriza lumile ficționale ca „*artifacts* produced by aesthetic activities" (Doležel 1998, p. 15). Faptul că lumile posibile se pretează bine împrumutului interdisciplinar nu înseamnă însă, precizează Doležel, că ‘adopția' conceptului poate fi făcută într-o manieră necritică sau excesiv obedientă față de disciplina-sursă. Dimpotrivă, transferul conceptual funcționează flexibil, astfel încât, în domeniul literar, se va urmări constituirea unei teorii a ficționalității „which is inspired by possible-worlds semantics but which avoids the indefensible identifying of fictional worlds of literature with possible worlds of logic and philosophy" (*ibidem*, p. 16).

O primă trăsătură dintr-un set de trei (afirmă L. Doležel, fără a clama exhaustivitatea) care relevă punctele de convergență ale teoriilor logică şi literară a lumilor posibile indică faptul că „fictional worlds are ensembles of nonactualized possible states of affairs" (Doležel 1998, p. 16). În aceeaşi arie a paralelismelor, „the set of fictional worlds is unlimited and maximally varied" (*ibidem*, p. 19) – ca şi lumile posibile ale logicii –, ceea ce conferă, insistă L. Doležel, un solid fundament de principiu poziției nonmimetice în teoria literară. Niciun fel de restricții impuse de limitele fizice ale posibilului din perspectiva şi în granițele realității nu afectează lumile ficționale. Cu toate acestea, „literature has the means for constructing impossible worlds" (*ibidem*, p. 163) fie prin ignorarea constrângerilor pragmatice de care depinde autentificarea conținutului asertiunilor ficționale, fie prin violarea principiilor logicii clasice. Şi într-un caz şi în celălalt, este dedusă consecința că „an impossible world cannot be called into fictional existence" (*ibidem*). Mai mult, apreciază L. Doležel în termeni apodictici, „[t]he writing of impossible worlds is, semantically, a *step backward in fiction making*; it voids the transformation of nonexistent possibles into fictional entities and thus cancels the entire world-making project" (*ibidem*, p. 165; s.m. – M.Ş.).

Dacă decizia de a exclude *impossibilia* din domeniul ficțiunii poate fi motivată pe baza constrângerilor impuse de paradigma aleasă ca reper teoretic de fundal, formularea unei *judecăți de valoare*[10] cu privire la ce anume reprezintă 'regresul' în literatură, traduce, în mod evident, o opinie idiosincratică (şi, prin chiar acest fapt, vulnerabilă) potrivit căreia „the world-making project" reprezintă *telosul* profund al oricărei creații literare.

Ipoteza că „fictional worlds are accessed through semiotic channels" (Doležel 1998, p. 20), care pot fi asimilate cu un tip particular de relație de accesibilitate, îi apare lui L. Doležel ca reprezentând al treilea punct de convergență între teoria logică şi cea literară a lumilor posibile, dar şi un prim indiciu al disimilarității conceptualizărilor din cele două domenii. Pentru a da seama de particularitățile procesului de 'accesare' a lumilor ficționale, se impune modificarea conceptului logic originar (*ibidem*, p. 22) şi evaluarea consecințelor faptului că „accessibility is a bidirectional, multifaceted and historically changing commerce between the actual and the fictional" (*ibidem*, p. 20). Cu intenția de a prezerva autonomia radicală a lumilor ficționale, Doležel invocă „principiul omogenității ontologice" (*ibidem*, p. 18), care separă teritoriul actualității de cel al ficțiunii, postulând că „the material coming from the actual world has to undergo a substantial transformation at the world boundary. Because of the ontological sovereignity of fictional worlds, actual-world entities have to be converted into nonactual possibles, with all the ontological, logical, and semantical consequences that this transformation entails" (*ibidem*, p. 21).

[10] Pe care însă L. Doležel o atenuează, conciliant, afirmând că „However, literature turns the ruin of its own enterprise into a new achievement: in designing impossible worlds, it poses a challenge to the imagination no less intriguing than squaring the circle" (Doležel 1998, p. 165).

Pentru ca o caracterizare a lumilor literaturii să rămână fidelă specificului obiectului propriu este necesară, argumentează L. Doležel, distanţarea faţă de definiţiile din domeniul-sursă în cel puţin trei privinţe: lumile ficţionale sunt incomplete, eterogene la nivel macrostructural şi reprezintă constructe ale *poiesis*-ului textual. În spiritul tradiţiei de gândire a semanticii modale, incompletitudinea este diagnosticată şi evaluată din perspectiva a ceea ce se presupune a fi completitudinea funciară a lumii reale. Complementar faţă de această tradiţie, eterogenitatea semantică a lumilor ficţionale – care, afirmă L. Doležel, în majoritatea lor sunt diadice sau chiar pluristratificate, permiţând coexistenţa unor domenii ontologice guvernate de constrângeri globale noncongruente – este explicată prin împrejurarea că „they [fictional worlds] have to be semantically heterogeneous in order to provide the stage for many and diverse acting persons, stories and settings” (*ibidem*, p. 23).

Invocând ca suport teoretic actualismul modal, L. Doležel propune distincţia între *world-imaging texts* şi *world-constructing texts,* argumentând că „The actual world exists prior to, and independently of, textual activity. Imaging texts are representations of the actual world; they provide information about it in reports, pictures, hypotheses, and the like. Constructing texts are prior to worlds; it is textual activity that calls worlds into existence and determines their structures” (*ibidem*, p. 24).

De pe poziţiile acestui realism radical, care creditează lumea ‘reală’ cu o obiectivitate ‘în sine’, imună la orice formă de mediere semiotică, *lumile ficţionale apar, prin contrast, ca entităţi pur semiotice, produse de poiesis-ul textual*. Datorită forţei ilocuţionare a textului literar, afirmă L. Doležel, „possibles are made fictional existents, possible worlds become semiotic objects. *It is as semiotic objects that unicorns and fairies, Odysseus and Raskolnikov [...] exist objectively* and the readers can gain access to them” (*ibidem*, p. 23-24; s.m. – M.Ş.).

Limitele interdisciplinarităţii

Într-un comentariu rezumativ ce prefaţează volumul *Possible Worlds in Literary Theory*, R. Ronen atrage atenţia asupra a două aspecte care îi apar a compromite, până la un punct, proiectul de elaborare a unei teorii literare a lumilor posibile: „First, literary theory gives insufficient account of the philosophical sources of thinking about possible worlds; and, second, in the process of transferring possible worlds to the literary domain, the concept loses its original meaning and becomes a diffuse metaphor. In short, possible worlds is a concept that seems to have been fully incorporated into the literary discipline without a sufficient clarification of its original meaning” (Ronen 1994, p. 7).

Verdictul formulat de R. Ronen suportă, desigur, unele amendamente privind, în primul rând, consecinţele faptului că majoritatea teoreticienilor literari fie *nu şi-au propus*, dintru început, să adopte conceptul de „lume posibilă” într-un sens ‘tehnic’, fie au fost obligaţi să conceadă că *un transfer interdisciplinar riguros fidel*

domeniului-sursă nu era posibil. Aceste circumstanțe explică atât 'dezinteresul' – relativ, de altfel – față de tradiția logică şi filosofică a semanticii modale, cât şi decizia de a opta pentru definiții *sui generis* ale lumilor posibile, prin interpretarea uneori extrem de flexibilă a modelului originar. Rămâne simptomatică, în acest sens, fluctuația terminologică ce afectează chiar conceptul central de la care se revendică teoria literară a lumilor posibile: cu două excepții – T. Pavel şi G. Currie, care își argumentează opțiunea pentru „lume ficțională", şi, respectiv, „lume posibilă", ca termeni adecvați pentru desemnarea 'lumilor' literaturii –, teoreticienii care se declară favorabili apropierii conceptului utilizează nediferențiat sintagmele „lume ficțională", „lume posibilă", „lume posibilă a ficțiunii", „lume posibilă a textului" sau „lume posiblă nonactuală a fanteziei", sugerând nu o sinonimie reală a termenilor, ci asumpția că, indiferent de decizia terminologică, 'lumile' literaturii sunt *altceva* decât lumile posibile ale semanticii modale.

Nu poate fi însă contestat faptul că transferul interdisciplinar dinspre logica formală înspre teoria literară atrage după sine permeabilizarea discursului critic la vocabularul semanticii lumilor posibile, cu consecința că noțiunile de „posibilitate", „actualitate", „accesibilitate" sau „(in)completitudine" sunt folosite pentru caracterizarea lumilor ficționale în accepții mai mult sau mai puțin îndepărtate de sensul lor originar. Observația pertinentă a lui R. Ronen cu privire la faptul că „in logic possibility refers to *abstract* logical possibilities of occurrence which exclude, by necessity, impossibilities; [whereas] literary theorists interpret possibility and impossibility as alternative world-constructing conventions applied to concrete *worlds*" (Ronen 1994, p. 48) indică una dintre limitele dialogului interdisciplinar. Tendința unora dintre teoreticienii literari de a privilegia – în ciuda repetat clamatei autonomii a ficțiunii – lumea reală ca lume-reper în vederea, de exemplu, a elaborării unei taxonomii a lumilor ficționale, ilustrează însă, zice R. Ronen, *unul dintre efectele presiunii paradigmei originare* şi nu simpla preluare eronată sau interpretare idiosincratică a unui aspect al teoriei-sursă. Deşi este adevărat că, într-un *model pur formal*, „compossibility or accessibility among worlds does not necessitate an ontologically privileged notion of *the actual*" (Ronen 1993, p. 32), „inocența ontologică" (Doležel 1998, p. 13) a teoriei lumilor posibile nu poate fi păstrată dacă se doreşte adăugarea unei interpretări semantice: logicianul – şi urmându-l, *malgré lui*, teoreticianul literar – este constrâns să opteze fie pentru posibilism, fie pentru actualism. Or, în timp ce posibilismul defineşte într-adevăr actualitatea ca o proprietate relativă-la-lume, actualismul modal (preferat, în general, în semantica modală datorită moderației ontologice pe care o practică) interpretează, în toate variantele sale, „*actualitatea lumii actuale ca pe o distincție pe care o posedă în mod absolut* şi nu doar în relație cu ea însăşi" (Adams 1979/1998, p. 151; s.m. – M.Ş.).

Influența modelatoare a paradigmei-cadru apare cu claritate şi în tendința teoreticienilor literari de a *accepta asumpția de maximalitate a lumii actuale şi de a*

evalua incompletitudinea lumilor ficționale prin raportare la aceasta. Luând în discuție problema incompletitudinii, C. A. Mihăilescu şi W. Hamarneh (1996) analizează critic ceea ce le apare a fi orientarea excesiv conservatoare a teoreticienilor literari ai lumilor posibile: „Once on their own, theories of fictionality choose a conservative ontology of their object. Doležel […] and others hold that, unlike actuality, fiction is incomplete […] Fiction is ontologically incomplete only if it is thought of in isolation. But this isolation helps a great deal in sustaining the comforting belief in the completeness of actuality" (1996, p. 13). Or, în disponibilitatea majorității teoreticienilor literari (o excepție o reprezintă U. Eco) de a credita lumea reală cu proprietatea maximalității poate fi recunoscută tocmai ralierea la poziția realistă (împărtăşită de logicienii modali) care afirmă că, spre deosebire de ficțiune, lumea *actuală permite în principiu o caracterizare completă*, independentă de limitele subiectului cunoscător sau de insuficiența accidentală a informației într-un moment istoric determinat.

Atât problema incompletitudinii lumilor posibile ale literaturii – în sensul imposibilității de a furniza informații exhaustive cu privire la, de exemplu, caracteristicile fizice ale unui personaj –, cât şi aceea a relației lor cu lumea ‘reală' (percepută adeseori în termenii unei dependențe graduale) devin teme recurente în teoria literară a lumilor posibile, ilustrând emblematic dificultățile schimburilor interdisciplinare şi presiunea cadrului conceptual originar asupra domeniului înspre care se operează transferul. Adoptând o poziție declarat kantiană, U. Eco (1979, p. 223) recunoaşte calitatea de *constructe culturale* deopotrivă lumilor ficționale şi lumii, în mod obişnuit numită ‘reală'. Întrucât este în principiu[11] imposibilă descrierea exhaustivă a indiferent cărei lumi, completitudinea atribuită lumii ‘noastre' nu poate fi privită decât ca „a mere regulative hypothesis" (*ibidem*, p. 222). Prin urmare, nici lumile ficționale nu sunt radical autonome, construind *ex nihilo* stări de lucruri maximale şi integral specificate, dar dependența lor nu se manifestă față de o lume reală dată obiectiv şi neproblematic cunoscută ‘în sine', ci față de un construct enciclopedic (*a system of beliefs*) variabil istoric şi cultural.

Reprezentând, în logica modală, un concept-limită căruia i se refuză inteligibilitatea, ‘lumile posibile imposibile' îşi datorează imposibilitatea împrejurării că unul sau mai multe dintre componentele lor contrazic principiile logicii clasice. Deşi argumentează, în studiul din 1979, că nici semantica ficțională a lumilor posibile nu poate tolera[12] noțiunea de ‘lume imposibilă' a literaturii (o astfel de lume este *menționată*, dar nu *construită*), Eco îşi nuanțează ulterior atitudinea şi precizează că, rămânând *posibilă din punctul de vedere al discursului*, „an impossible world is one presented by a discourse which shows why a story is impossible. An impossible PW does not mention something unconceivable. It

[11] „The Global Semantic Universe or Global Encyclopedia can never be exhaustively outlined, since it is a self-contradictory and continuously evolving system of interrelations" (Eco 1979, p. 222).

[12] „In the terms we have assumed as primitives, it is impossible to speak of an impossible world" (Eco 1979, p. 233).

builds up the very conditions of its unconceivability" (Eco 1989, p. 353). Pozițiile adoptate de U. Eco şi L. Doležel (care refuză, la rândul său, dreptul la instanțiere ficțională lumilor ce permit contradicții logice sau nu respectă convențiile pragmatice ale 'jocului ficțional') traduc, probabil, limitele oricărei semantici extensionale, care este constrânsă la a impune un moratoriu asupra acestui tip de lumi pe temeiul – ridicat la rang de criteriu decisiv – al (im)posibilității construcției lor referențiale[13].

Estimarea 'imposibilității' lumilor ficționale care, deşi *semnificative*, şi deci putând face obiectul reflecției şi al interpretării, nu permit construcția referențială este, în mod evident, bazată pe o taxonomizare „relevantă la nivelul designatului textual (al „lucrurilor" reprezentate/construite de text), iar nu la nivelul sensului (ceea ce se spune despre „lucruri" în text)" (Tămâianu 2001, p. 116). Însă, dacă printr-o schimbare a perspectivei de abordare teoretică, designațiile proiectate de un text literar sunt recunoscute în calitatea lor de 'componente de prim nivel' (împreună cu semnificatele de limbă) în procesul de articulare a sensului (Coseriu 1981/1997, p. 73-74), eventuala imposibilitate a construcției referențiale a designatului textual global nu mai reprezintă o problemă. Aceasta întrucât importantă pentru înțelegerea şi interpretarea textului va fi recunoscută a fi nu (im)posibilitatea de a reconstitui ipotetic o lume *ad litteram*, în obiectualitatea sa fizică, ci intuiția instituirii unei *lumi de semnificații*, în procesul de emergență a căreia prezența contradicțiilor logice în planul designației este înregistrată doar ca (încă) un element de sens, interpretabil ca atare şi contribuind la semnificația de ansamblu a operei.

Concluzii

În ciuda dificultăților, uneori considerabile, pe care le implică transferul interdisciplinar între domenii a căror noncontiguitate împiedică preluarea *tale quale* a conceptelor centrale şi a procedeelor de analiză, teoreticienii literari ai lumilor posibile pledează pentru menținerea dialogului cu semantica modală. Avantajele apropierii conceptului de „lume posibilă" în studiile de semantică literară se impun în modul cel mai pregnant din perspectiva identificării *posibilităților de descriere şi taxonomizare a universului referențial proiectat de textul ficțional.* Întregul potențial al teoriei devine evident atunci când se face apel la aparatul conceptual al semanticii modale pentru specificarea impactului pe care constrângerile aletice, deontice, axiologice sau epistemice îl au asupra structurii modale a unei opere de ficțiune, pentru descrierea statutului şi a configurațiilor

[13] Într-o conceptualizare care îşi propune să 'adopte' teoria lumilor posibile nu „în sens strict, ci doar ca un cadru general din perspectiva căruia să analizăm [...], cu mai multă precizie, unele aspecte ale imaginării literare (Mihăilă 1995, p. 200), E. Mihăilă recunoaşte o dimensiune reprezentațională *şi lumilor posibile 'imposibile'*, specificând doar că, în acest caz, „există o mai mare libertate a reprezentării, atât la nivelul creației, cât şi la nivelul receptării" (*ibidem*, p. 201).

interacţionale ale diferitelor tipuri de sublumi[14] imaginate de personaje sau de cititor şi pentru caracterizarea evoluţiei intrigii din perspectiva relaţiilor antagonice sau de compatibilitate, relativă şi provizorie, între sublumile universului ficţional. Pe de altă parte, odată cu aproprierea conceptului de „lume posibilă" în vederea caracterizării 'lumilor' ficţiunii, semantica literară a lumilor posibile preia şi o parte dintre presupoziţiile teoretice de fundal ale logicii modale şi îşi delimitează aria investigaţiei pe un contur ce se suprapune, într-o măsură semnificativă, peste teritoriul configurat de problematica specifică a analizei din perspectivă logică a ficţiunii. Ca o consecinţă a acestui fapt, aspecte 'tehnice' cum sunt statutul lumilor imposibile ale literaturii, gradul de (in)completitudine al lumilor ficţionale, condiţiile de accesibilitate între lumile imaginare sau ipoteza construcţiei lumilor ficţionale prin îndepărtare progresivă faţă de datele lumii empirice se regăsesc în preocupările teoreticienilor literari ai lumilor posibile, însă indică, în măsura în care cadrul principial şi rigorile de definiţie şi analiză ale semanticii modale se dovedesc insuficient de flexibile pentru a acomoda integral specificul ficţiunii, o zonă vulnerabilă a dialogului interdisciplinar.

BIBLIOGRAFIE

Adams 1979 = Robert M. Adams, *Teoriile actualităţii*. Traducere de E. Munteanu, în „Krisis", IV, 1998, nr. 7, p. 140-156.

Chisholm 1967 = Roderick M. Chisholm, *Identity Through Possible Worlds: Some Questions*, în Loux 1979, p. 80-84.

Cornea 1992 = Paul Cornea, *Un ghid al escapadelor în imaginar*. Prefaţă la T. Pavel, *Lumi ficţionale*, Bucureşti, Editura Minerva.

Coseriu 1981/1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma, La Nuova Italia Scientifica.

Currie 1990 = Gregory Currie, *The Nature of Fiction*, Cambridge, Cambridge University Press.

Doležel 1998 = Lubomír Doležel, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.

Eco 1979 = Umberto Eco, *The Role of the Reader*, Bloomington, Indiana University Press.

Eco 1989 = Umberto Eco, *Report on Session 3: Literature and Arts*, în Sture Al. 1989, p. 343-355.

Hintikka 1989 = Jaakko Hintikka, *Exploring Possible Worlds*, în Sture Al. 1989, p. 52-74.

Kripke 1959 = Saul Kripke, *A Completeness Theorem in Modal Logic*, în "Journal of Symbolic Logic", 24, p. 1-14.

Levin 1988 = Samuel R. Levin, *Metaphoric Worlds. Conceptions of a Romantic Nature*, New Haven & London, Yale University Press.

Lewis 1968/1979 = David Lewis, *Counterpart Theory and Quantified Modal Logic*, în Loux 1979, p.112-128.

Lewis 1978/1983 = David Lewis, *Truth in Fiction*, în D. Lewis, *Philosophical Papers*, vol. I, New York – Oxford, Oxford University Press, p. 261-280.

[14] Termenul este preluat cu sensul sugerat de U. Eco (1979): sub-lumile în care personajele cred, pe care le doresc sau pe care le resping etc. sunt proiecţii ale acestora, în funcţie de – şi ca răspuns la – informaţia textuală care le este accesibilă; sub-lumile imaginate de cititor sunt rezultatul unei serii de inferenţe ipotetice pe care textul le validează sau nu.

Loux 1979 = Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*, Ithaca – London, Cornell University Press.
Maître 1983 = Doreen Maître, *Literature and Possible Worlds*, Middlesex Polytechnic Press, Pembridge Press.
Mihăilă 1995 = Ecaterina Mihăilă, *Textul poetic. Perspectivă teoretică şi modele generative*, Bucureşti, Editura Eminescu.
Mihăilescu, Hamarneh 1996 = Călin Andrei Mihăilescu, W. Hamarneh (eds.), *Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology and Poetics*, Toronto, Buffalo, University of Toronto Press.
Oltean 2003 = Ştefan Oltean, *Lumile posibile în structurile limbajului*, Cluj-Napoca, Editura Echinox.
Pavel 1975 = Thomas Pavel, *‘Possible Worlds’ in Literary Semantics*, în “Journal of Aesthetics and Art Criticism”, 34, p. 165-176.
Pavel 1989/1992 = Toma Pavel, *Lumi ficționale*, Bucureşti, Editura Minerva.
Plantinga 1974 = Alvin Plantinga, *The Nature of Necessity*, Oxford, Clarendon Press.
Rescher 1975 = Nicholas Rescher, *A Theory of Possibility. A Constructivistic and Conceptualistic Account of Possible Individuals and Possible Worlds*, Oxford, Basil Blackwell.
Ronen 1993 = Ruth Ronen, *Possible Worlds between the Disciplines*, în “British Journal of Aesthetics”, 33, nr. 1, p. 29-40.
Ronen 1994 = Ruth Ronen, *Possible Worlds in Literary Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
Ronen 1996 = Ruth Ronen, *Are Fictional Worlds Possible?*, în Mihăilescu, Hamarneh 1996, p. 21-29.
Ryan 1991 = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*, Bloominton, Indiana, Indiana University Press.
Ryan 1992 = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds in Recent Literary Theory*, în “Style”, 26, nr. 4, p. 528-553.
Ryan 1998 = Marie-Laure Ryan, *The Text as World vs the Text as Game: Possible Worlds Semantics and Postmodern Theory*, în “Journal of Literary Semantics”, 27, nr. 3, p. 137-163.
Sture Al. 1989 = Allén Sture (ed.), *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences. Proceedings of Nobel Symposium 65,* Berlin, Gruyter.
Tămâianu 2001 = Emma Tămâianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
Vaina 1977 = Lucia Vaina, *Les mondes possibles du texte*, în „Versus”, 17, p. 3-13.

“POSSIBLE WORLDS” OF FICTION AND THE LIMITS OF INTERDISCIPLINARITY
(*Abstract*)

In recent times it has become habitual for literary theorists to explore contiguous fields of study and to appropriate for the benefit of their own discipline theories originally developed in neighbouring areas of research. One such case of interdisciplinary transfer has introduced the logic-derived notion of a “possible world” into the vocabulary of literary theory and, with it, the debate about the specificity of literary worlds as compared to those possible in the rigorous logical sense. In this study we attempt to discuss the various definitions given to fictional worlds, to indicate some areas of contact and/or incompatibility between the logical and the literary possible-world theories and to indicate several respects in which the former have influenced the latter.

Alba Iulia, str. 9 Mai, 10A